

Ebû Muhammed İbn Asâkir, Bağdat'ta Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah b. Habîb el-Âmirî'den Nisâbü'rî hakkında övgü dolu sözler dinlediğini ve kendisinden bir hadis rivayet ettiğini kaydetmektedir. Nisâbü'rî Nişâbur'da vefat etti (Dâvûdî, I, 193-194).

İbn Kâdî Şühbe'nin nakline göre Râfîî, onun Ebû İshak el-İsferâyî'nin aynı anda değişik iki yerde iki devlet başkanının olabileceği şeklindeki görüşünü *el-Ğunye* adlı eserinde benimsediğini kaydetmektedir (*Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 283-284). Sübkî ve İbnü'l-İmâd ise Nisâbü'rî'nin *Şerhu'l-İrşâd*'da, her türlü günahattan tövbe etmenin gerekli olduğunu söyleyen Ebû'l-Hasan el-Eş'arî ile bütün günahlardan değil sadece büyüklerinden tövbe etmenin vâcip olduğunu savunan Ebû Hâşim el-Cübbâî arasındaki ihtilâfta Eş'arî'yi desteklediğini ve Ebû Hâşim'in bu hususta icmâa aykırı hareket ettiği yolunda görüş belirttiğini söylemektedir (*Tabakât*, VII, 96-99; *Şezerât*, IV, 34).

Eserleri. Kaynaklarda Nisâbü'rî'nin kelâm, tefsir ve fıkıh ilimlerinde eser telif ettiği belirtilmekle birlikte bunlardan sadece ikisi günümüze ulaşmıştır. 1. *el-Ğunye fi'l-keâm*. Bilinen tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan (III. Ahmed, nr. 1916) ve otuz altı fasıldan (kavil) oluşan kitabın muhtevasını beş bölüm halinde incelemek mümkündür. Yirmi beş faslı içeren birinci bölümde bilgi konusundan başlamak üzere genelde Mâtürîdî'den itibaren klasik kelâm eserlerinde görülen bahisler işlenmiş, rü'yetullah ve kader konularına da burada yer verilmiştir. Dört fasılda nübüvvet, otuzuncu fasılda da sem'iyât meseleleri anlatılmıştır. Ardından gelen dört fasılda ruh, vâ'd ve vaîd, sevap ve ikâb, esmâ ve ahkâm konuları ele alınmış, son iki fasılda imâmet meselesi incelenmiştir. Nisâbü'rî'nin bu eserinde, kelâm kitaplarında çok az görülen insan ve onunla ilgili meselelerle tövbe ve ruh gibi konulara yer vermesi, bazı konuları genişçe işlenmesi (illet-ma'lûl konusuna yirmi bir fasıl ayırmıştır) dikkati çekmektedir. Eserde atıfta bulunulan şahıslar arasında Ehl-i sünnet'e dair konularda İbn Küllâb el-Basrî, Ebû'l-Abbâs el-Kalânîsî, Ebû'l-Hasan el-Eş'arî (Şeyhunâ), Ebû İshak el-İsferâyî (Üstâz) ve Bâküllânî; Mu'tezile'ye dair konularda Nazzâm, Ebû'l-Kâsım el-Belhî (Kâ'bî), Ebû Ali el-Cübbâî ve Ebû Hâşim el-Cübbâî; diille ilgili konularda ise Sibeveyhi göze çarpmaktadır. 2. *Şerhu'l-İrşâd*. Hocası Cüveynî'nin *el-İrşâd*'ına yazdığı şerh olup iki cüzden oluş-

maktadır. İkinci cüzün bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Lâleli, nr. 2247). Bu nüsha *el-İrşâd*'ın "Ef'âl-i ibâd" (el-Kavl fi halkı'l-a'mâl) bölümü ile başlamakta, "Bâbü'l-iâde" bölümünde son bulmakta ve asıl kitabın yarısına yakın bir kısmını oluşturmaktadır. Müellif ele aldığı konuları sadece Ehl-i sünnet açısından değil diğer mezhepler, felsefi akımlar ve dinler açısından da incelemekte, Havâric, Mu'tezile, Müşebbihe ve Kerrâmiyye gibi ekollerin, ashâb-ı heyûlâ, tabâiyye, müneccime gibi felsefi akımların, Hıristiyanlık, Seneviyye, Mecülilik gibi dinlerin görüşlerine yer vermekte ve eleştirilerde bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülğâfir el-Fârisî, *Târîhu Nisâbü'rî: el-Müntehab mine's-Siyâk* (nşr. M. Kâzım el-Mahmûdî), Kum 1362 hş., s. 386-387; İbn Asâkir, *Tebîynü kezîbi'l-müfterî*, s. 307; Safedî, *el-Vâfi*, XV, 314; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, III, 203; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), VII, 96-99; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 283-284; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1396/1976, s. 52; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, I, 193-194; Musannif, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, İSAM Ktp., nr. 83296, vr. 22; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 34; Bedrân, *Tehzîbü Târîhi Dimaşk*, VI, 213-214; Zirikî, *el-A'lâm*, III, 170-171; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, s. 213.

İLYAS ÇELEBİ

NİSANOGULLARI

(bk. İNALOGULLARI).

NİSBE

(النسبة)

Bir kabile, yer, mezhep veya mesleğe mensubiyeti veya ilişkiyi ifade eden isim.

Sözlükte "ilgi kurmak, nisbet etmek, atfetmek; akraba olmak, yakınlık kurmak" gibi anlamlar taşıyan **neseb** kökünden gelen **nisbe** kelimesi (çoğulu niseb) "bir şeyin bir yere, bir aile, kabile veya topluluğa, bir din yahut mezhebe, bir meslek ya da sanata, bir sığata vb. bağlanması, onunla ilişkilendirilmesi" demektir. Nisbeye **neseb** (çoğulu ensâb) veya **izâfe** adı da verilmektedir. Arapça'da genellikle ismin sonuna mâkabli kesreli olan şeddelli bir yâ harfi (yâ-yî nisbet) getirilmek suretiyle yapılır ve nisbet "yâ"si almış olan isme **ism-i mensûb** denir. Nisbeler ma'rife olur (el-Halebî, el-Mısrî, el-Mâlikî, el-Hanbelî, et-Temîmî, el-Abbâsî). Kendisine nisbet yapılan isme **mensûbun ileyh** adı verilir. İsm-i mensûbun müennes, tesniye ve çoğul şekillerinde ekler nisbet "yâ"sından sonra getirilir

(Halebiyye, Mısrıyyân / Mısrıyyetân, Lübnâniyyûn / Lübnâniyyât). Nisbet "yâ"si ile yapılan ism-i mensûblardan başka "fa"âlî ve "fâ'ilî" vezninde ism-i mensûblar da vardır. Bunlardan "fa"âlî daha çok meslek ve sanat erbabını ifade etmek için kullanılır (attâr, bezzâz, cerrâh, hallâc, hammâl, bevâb, serrâc, sayyâd, kassâb, bakkâl). "Fâ'ilî" veznindekiler ise bir şeye sahip olmak suretiyle mensubiyet gösterir (lâbin = sütçü, tâmir = hurmacı, kâhin = falcı, sâhir = büyücü, lâbis = elbiseli, kâif = izci, dâri' = zırlı).

Nisbet "yâ"si ile yapılan ism-i mensûblarda özel durumlarla ilgili bazı nisbet kaideleleri bulunmaktadır. Bunlardan önemlileri şöylece sıralanabilir: 1. Sonu sahih olup aynı'l-fiili kesreli olan sülâsî isimlerin nisbetinde kesre fethaya çevrilir (melik-melekî, Düil-Düelî, Nemir-Nemerî). 2. Sonunda te'nîs "tâ"si bulunan isimlerde tâ hazfedilir (Mekke-Mekkî, Basra-Basrî, Fâtıma-Fâtımî, Nâsıra-Nâsırî, Sünnet-Sünnî, Şîa-Şîî, zimmet-zimmî). Te'nîs "tâ"sından önce yâ varsa hazfedilir (Malatiye-Malatî, Sıkkıliye-Sıkkillî, İfrıkiye-İfrıki). 3. Sonunda te'nîs "tâ"si bulunan üç harfli maksûr isimlerde tâ hazfedilir ve elif "vâv"a çevrilir (Herât-Herevî, nevât-nevevî, hayât-hayevî). 4. Maksûr isimlerde elif-i maksûre ikinci harfi sâkin bir kelimenin dördüncü harfi ise "elif"ın hazfi, "elif"ın "vâv"a kalbi veya "elif"ten sonra bir "vâv"ın ziyadesi şeklinde üç durum câizdir (Tantâ-Tantî, Tantavî, Tantâvî; kübrâ-kübrî, kübrevî, kübrâvî; ma'nâ-ma'nî, ma'nevî, ma'nâvî; İsâ-İsî, İsevî, İsâvî). 5. Sonunda şeddelli yâ bulunan isimlerde "yâ"dan önce iki harf varsa şeddelli yâ hazfedilip mâkabli fethaya çevrildikten sonra nisbet "yâ"sından önce bir vâv getirilir (nebî-nebevî, Alî-Alevî, Safî-Safevî, Adî-Adevî). 6. Memdûd isimlerde ismin hemzesi te'nîs içinse (memdûd kelime "fa'lâ" vezninde ise) hemze "vâv"a çevrilir (sahrâ-sahrâvî, beyzâ-beyzâvî). 7. Lâmü'l-fiili mahzuf olan isimlerde mahzuf harf yerine başka bir harf verilmemişse nisbet esnasında mahzuf harf iade edilir (yed-yedevî, dem-demevî, ah-ahavî). Mahzuf harf yerine te'nîs "tâ"si (tâ-i merbûta) bedel olarak verilmişse nisbet yapılırken tâ-i merbûta hazfedilip mahzuf harf iade edilir (sene-senevî, luga-lugavî, şefe-şefevî). 8. "Fuayl" ve "fa'il" veznindeki isimlerin nisbeti genel kurala göre yapılmakla birlikte (Zübeyr-Zübeyrî, Nu'aym-Nu'aymî, salîb-salîbî, hadîd-hadîdî, Mesîh-Mesîhî, Temîm-Temîmî) Sakîf, Kureys, Hüzeyl, Süleym kelimeleri kural dışı olarak "yâ"ları düşürülmek suretiyle nisbetleri Sekafî,

Kureşî, Hüzeli ve Sülemî olur. **9. "Faile" ve "fuayle" veznindeki isimlerde aynı'l-fiil sahih ise ve muzaf değilse nisbette te'nîs "tâ" sı ile beraber yâ harfi de hazfedilir ve düşen "yâ" dan önceki harf fetha ile harekelenir** (sahîfe-sahâfî, kabîle-kabelî, Medîne-Medenî, Hanîfe-Haneffî, Cezîre-Cezerî, Müzeyne-Müzenî, Cüheyne-Cühenî, Kurayza-Kurazî, Ümeyye-Ümevî, Nümeyre-Nümerî). **10. Tesniye ve çoğul olan isimler genellikle müfrede çevrildikten sonra nisbet yapılır** (mesâcid-mescidî, tâlibât-tâlibî, muvâtînün-muvâtînî, recûlâni-recûlî). **11. Mürekkeb** (birleşik veya tamlama halinde olan) isimlerin bazılarında birinci, bazılarında ikinci kelimeye nisbet yapılır ve diğer kelime hazfedilir (Râmellâh-Râmî, Beytülmakdis-Makdisî, Maarretünnu'mân-Maarri, Kâlfkalâ [Hasankale / Erzurum]-Kâlfî, Nizâmülmülk-Nizâmî, Abdullah-Abdî, Abdülmuttalib-Muttalibî, Abdülvehhâb-Vehhâbî, Nüreddin-Nûrî, Fahreddin-Fahrî, Seyfeddin-Seyfî, Şemseddin-Şemsî). Yalnız Dârülkutn tamlamasının nisbeti Dârekutnî şeklinde olur.

Özellikle künyelerde nisbet muzâfun ileyhe yapılır (Ebû Bekir-Bekrî, Ebû Tâlib-Tâlibî, Ebû Hanîfe-Haneffî, İbn Abbas-Abbâsî, İbnü'z-Zübeyr-Zübeyrî, İbn Mes'ûd-Mes'ûdî, İbnü'l-Ezrak-Ezrakî). Bazı isim tamlamaları veya terkîb-i mezcî şeklindeki isimlerde iki kelimedenden bazı harfler alınarak bir kelime oluşturulduktan (naht) sonra nisbet yapılır (Abdüşşems-Abşemî, Abdüddâr-Abderî, Abdülkays-Abkasî, Hadramevt-Hadramî, Hısnıkeyfâ-Haskefî, İmrüülkays-Merkasî; diğer kurallar için bk. Kılıç, s. 307-314). Aynı türden birden fazla mensûbun ileyhin bir kısım harfleri alınıp birleştirilmek suretiyle yapay kelime oluşturularak nisbet yapıldığı da görülmektedir. Meselâ babası Hârizmî, annesi Taberistanlı olan şair Ebû Bekir el-Hârizmî her iki yere nisbetle Taberhazî (Taberhazmî) diye bilinmektedir (Sem'ânî, VIII, 202; İbnü'l-Esîr, II, 273). Aynı şekilde Ebû Ravh Abdülhay b. Abdullah b. Mûsâ es-Selâmî de Bağdatlı bir baba ve Hazar kökenli bir anneden Semerkant'ta dünyaya geldiği için üç yere nisbetle Bağdahzerkandî nisbesiyle kaydedilmektedir (Sem'ânî, II, 251; Yâkût, I, 456; İbnü'l-Esîr, I, 162-163). İsmi sonuna mâkabi kesreli bir yâ getirilmek suretiyle yapılan nisbetlerde kural dışı (şâz) uygulamalar söz konusudur (San'â-San'ânî, Hîfre-Hârî, Behrâ'-Behrânî, İskenderiye-İskenderânî, Taberiye-Taberânî, Kayseriye-Kayserânî, Rab-Rabbânî, Nâsıra-Nasrânî, Bahreyn-Bahrânî, nefis-nefsânî, rûh-rûhânî, kesîrû-şâ'r-şâ'rânî, Mervezî,

Rey-Râzî, Sicistân-Sicizî, bâdiye-bedevisî, Yemen-Yemânî, Harûrâ'-Harûrî, taht-tahtânî, fevk-fevkânî).

Kendisine nisbet yapılan isimler birkaç grupta ele alınabilir: **1. Şahıs, aile, kabile, kavim isimleri** (Hâşimî, Esedî, Himyerî, Arabî). Bu isimlerle irtibat genellikle nesep bağı gibi doğrudan yapılmakla birlikte bir kabilenin mevlâsı, bir emîrin memlûkü olmak gibi dolaylı sebeplerle de olabilmektedir. Meselâ Asmaî dedelerinden Asma'a nisbetle bu nisbeyi alırken Sîbeveyhi, Benî Hâris b. Kâ'b'ın mevlâsı olduğu için Hârisî nisbesiyle; aslen Belhî olan Basra dil mektebinin tanınmış âlimi Ahfeş el-Evsat, Mücâşî' b. Dârim oğullarının âzatlısı olduğu için Mücâşî nisbesiyle kaydedilmektedir (Süyûtî, II, 444-445). Özellikle memlûkler efendilerine nisbet edilirdi. Memlûk Sultanı I. Baybars, Eyyübî Hükümdarı el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyüb tarafından kurulan Bahrî Memlûkleri'ne dahil edildiği için Sâlihî nisbesiyle anılmıştır. Beg Timur el-Hüsâmî ve Balaban el-Bedrî gibi Memlûk emirleri de memlûkü oldukları Hüsâmeddin ve Bedreddin'e izâfetle bu nisbelerle tanınmıştır (ayrıntılı bilgi için bk. Ayalon, V [1975], s. 213-223). **2. Köy, kasaba, şehir, bölge, ülke gibi yer adları** (Buhârî, Bağdâdî, Dımaşkı, Kûfî, Hicâzî, Mağribî, Mısırî, Endelüsî, Rûmî). Şahıslara ait nisbelerde çok defa kişinin doğduğu veya bir süre yaşadığı yerler kastedilir. Meselâ Bağdat'ın Dârülkutn semtinde dünyaya gelen Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer, Bağdâdî nisbesiyle de kaydedilmekle birlikte Dârekutnî diye meşhurdur. Aynı şekilde Semerkant'ın Mâtürîd köyünden olan Ebû Mansûr Muhammed de Mâtürîdî, Semerkandî nisbeleriyle anılır. Bazı nisbeler kişinin ailesinin geldiği memleketi gösterir. Meselâ hadis âlimi Ebû'l-Kâsım el-Begavî, Bağdat'ta doğup büyümesine rağmen ailesinin memleketi olan Horasan'ın Bağşûr (Bağ) kasabasına nisbetle Begavî diye meşhur olmuştur. Doğduğu yerde bir süre yaşadıkten sonra başka bir yere gidip yerleşmiş olan şahıslar her iki yere nisbet edilir ve aralarına "sümme" getirilir (el-Bagdâdî sümme'd-Dımaşkı gibi). **3. Din, mezhep, tarikat ismi** (Nasrânî, Şâfiî, Mu'tezilî, Hâricî, Kâdirî). **4. Sanat, meslek veya bir ilim dalı** (sükkerî, attâr, nahvî). Bazı şahıslar nisbelerinin işaret ettiği sanatla meşgul olmadıkları halde babalarının nisbeleriyle bilinir. Şâfiî fakih Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî'nin Ferrâ nisbesi kürkçülük yapan babasına aittir; bundan dolayı kendisi İbnü'l-Ferrâ diye de anılır. Öte yandan Arap dili ve tefsir

âlimi Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın kürk yapım ve satımıyla herhangi bir ilgisi bilinmemekte, ona bu nisbenin Arap dilindeki üstün başarısından dolayı verildiği ifade edilmektedir (Sem'ânî, IX, 247). **5. Sınıf veya topluluk ismi** (sahâbî, ensârî, Bedrî). **6. Durum, keyfiyet vb. bildiren isimler** (tecribî, ma'nevî, fevkânî, kisâfî, kalânîsî).

Nisbe bir şahsın tanınması, aynı künye, lakap ve adı taşıyanlardan ayırt edilmesi açısından önem taşımaktadır. İslâm dünyasında birçok âlim isminden çok nisbesiyle meşhur olmuştur (Aclûnî, Buhârî, Belâzûrî, Bâkılânî, Fîrûzâbâdî, Gazzâlî, Hücvîrî, İstahrî, Kalkaşendî, Kâsânî, Kindî, Nevevî, Makrîzî, Mâtürîdî, Safedî, Sem'ânî, Serahsî, Şâtıbî, Şevkânî, Taberî, Tirmizî, Vâkıdî, Zehebî, Zemahşerî). **Biyografi kaynaklarında bir kişinin isim, künye ve lakabından başka nisbesi de zikredilmekte, çok defa mensup olduğu** (veya nisbet edildiği) kabile, yerleşim birimi, mezhep, meslek gibi hususların belirtilmesi amacıyla birden fazla nisbeye yer verilmektedir. Arap filozofu ve şairi Ebû'l-Alâ el-Maarri'nin adı künye, lakap ve nisbeleriyle birlikte Ebû'l-Alâ Ahmed b. Abdullah b. Süleyman el-Kahtânî et-Tenûhî el-Maarri el-A'mâ el-Lugavî şeklindedir. Kadın isimlerinin nisbeleri genellikle müennes olmakla birlikte bazan baba dikkate alınarak müzekker olabilmektedir (Fâtıma bint Esed b. Hâşim b. Abdümenâf el-Kureşîye el-Hâşimiyeye, Âişe bint Muhammed b. Abdülhâdî el-Kureşî el-Ömerî el-Makdisî es-Sâlihî, Fâtıma bint Ahmed es-Selâvî el-Hilâliyye, Râbia bint İsmâil el-Adeviyeye el-Basriyye; meselâ bk. Sehâvî, XII, 81, 89, 102).

Biyografi kaynaklarında ve çeşitli ilim dallarına ait kitaplarda şahısların künye ve lakapları yanında nisbelerine de yer verildiği gibi sadece nisbeler esas alınarak telif edilen eserler de vardır. Endülüslü tarihçi ve muhaddis Ruşâtî'nin *İktibâsü'l-envâr ve'timâsü'l-ezhâr fî ensâbi's-şahâbeti ve ruvâti'l-âşâr*'ı, Sem'ânî'nin *el-Ensâb*'ı, bu eseri özetleyen tarihçi İzzeddin İbnü'l-Esîr'in *el-Lübâb fî tehzîbi'l-Ensâb*'ı ve onun eserini yeniden telhis eden Süyûtî'nin *Lübbü'l-Lübâb fî tahriiri'l-Ensâb*'ı bu alandaki çalışmaların en meşhurlarıdır. İbnü'n-Neccâr el-Bagdâdî'nin *Nesebü (Ensâbü'l-muhaddisin ile'l-âbâ' ve'l-büldân* adlı eseri günümüze ulaşmıştır. Hadis ilminde râvilerin isim, nisbe, lakap ve künyelerinin yazılı ve okunuşlarına, bunlar arasındaki benzerlikler sebebiyle ortaya çıkan karışıklığın çözülmesine dair bazı meseleleri ihtiva eden müştebih

(müteşâbih), mü'telif ve muhtelif, müttelif ve müfterik gibi konularda yazılan eserlerde nisbeler de ele alınmaktadır. Bunlar arasında sadece benzerlikler sebebiyle iltibasaya yol açan nisbeler tahsis edilen "müştebihü'n-nisbe" adlı eserler mevcuttur (bk. MÜŞTEBİH; MÜ'TELİF ve MUHTELİF; MÜTTEFİK ve MÜFTERİK). Farsça'da da nisbe için Arapça'daki gibi ismin sonuna nisbet "yâ"sı getirilir (Tahrânî, Kummî, Tebrîzî).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-ʿArab, "nsb" md.; Sibeveyhi, *Kitâbü Sibeveyhi* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1977, III, 335-383; Sem'ânî, *el-Ensâb*, I-XIII, tür.yer.; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cüdfî), I, 456; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, I-III, tür.yer.; Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib* (nşr. M. Nûr el-Hasan v.dğr.), Beyrut 1402/1982, II, 4-89; Safedî, *el-Vâfi*, I, 33-36; Sehâvî, *ed-Dev'ü'l-lâmi*, XII, 81, 89, 102; Süyûtî, *el-Müzhir* (nşr. M. Ahmed Câdelmevlâ v.dğr.), Kahire, ts. (Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye), II, 444-447; Mehmed Zihni Efendi, *el-Muntehab fi kavâidi's-sarf*, İstanbul, ts., s. 345-372; W. Wright, *A Grammar of the Arabic Language*, Cambridge 1951, I, 149-165; Abbas Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, Kahire 1974, IV, 713-746; A. Arieli, "Nisba Determinata e Indeterminata: Annotazioni per l'Onomasticon Arabicum", *Studi in onore di Francesco Gabrieli nel suo ottantesimo compleanno* (ed. R. Traini), Roma 1984, I, 19-27; Emin Abdullah Sâlim, *en-Neseb fi'l-ʿArabîyye*, Kahire 1406/1986; A. Schimmel, *Islamic Names*, Edinburgh 1989, s. 10-12; Bashir bin Muhammad H. Kabir al-Ma'sumi, *A Guide to Islamic Names*, Makkah 1410/1990, s. 24-25; Ahmed Matûb, *Mu'cemü'n-nisbe bi'l-elif ve'n-nûn*, Beyrut 2000, s. 5-32; Hulusi Kılıç, *Arapça Dilbilgisi: Sarf*, İstanbul 2005, s. 306-316; D. Ayalon, "Names, Titles, 'Nisbas' of the Mamlûks", *JOS*, V (1975), s. 189-232; Jacqueline Sublet, "Nisba", *EP²* (Ing.), VIII, 53-56.

CASİM AVCI

NİSBET

(النسبة)

Kavramlar arasındaki ilişkiyi ifade eden mantık terimi.

Sözlükte nisbet "yakınlık, iki şey arasındaki ilişki, bir niceliğin veya sayının diğerine göre olan durumu" gibi anlamlara gelmektedir. Mantıkta ise iki kavram arasında duyu veya akılla kurulan ilişkiye "nisbet ve izâfet (bağlı) ilişkisi" denilmektedir. Terimler arası ilişkiler farklı açılardan değerlendirilmekte olup bunlardan biri de terimlerin mutlak ve nisbî olma durumlarıdır. Mutlak terim başka bir nesnenin varlığına ihtiyaç göstermeden bir nesneye işaret eden terimdir; dağ, deniz ve ağaç bu türden terimlerdir. Bir terimin işaret ettiği nesne bir başka nesne olmadan düşünülmezse bu gibi terimlere nisbî te-

rim denir. Meselâ "baba" teriminin bir kişiye işaret edebilmesi için o kişinin çocuğunun olması gerekir. Öyleyse baba ve çocuk terimleri arasındaki ilişki nisbet ilişkisidir. Fârâbî'ye göre matematikçiler nisbetin bir tür izâfet olduğunu söylerken mantıkçılar bunun izâfetten daha genel, izâfeten ise bir çeşit nisbet sayılması gerektiğini savunurlar. Ayrıca izâfet on kategoriden (makûlât) biri olduğu halde nisbet bir kategori değildir; şu var ki mantıkçılar nisbet ilişkisinin sadece izâfet, mekân, zaman ve mülk kategorilerinde söz konusu olduğunu söyler (Fârâbî, s. 83). Kavramlar arası ilişkiyi belirleyen bu iki terimden hangisinin daha genel olduğu tartışmalıdır. İbn Sînâ'ya göre "tavan" ve "duvar" terimleri arasındaki anlam ilişkisi düşünüldüğünde nisbetin izâfet ilişkisinden farklı olduğu anlaşılır. Çünkü kavram ağının zihindeki çağrışımları izâfet değil nisbettir. Eğer bu nisbetler kendi içinde tekrar ele alınırsa bu ilişkiyi izâfet denilir (İbn Sînâ, s. 145-146).

Öte yandan mantıkta doğruluk ve kapsamları açısından iki kavram arasında dört çeşit ilişkiden birinin bulunduğu kabul edilmiştir. Bunlardan ilki eşitlik (müsâvat); eğer iki kavramdan her biri ötekinin bütün fertlerini karşılarsa bu iki kavram arasında eşitlik var demektir. Canlı-duyarlı, konuşan-gülen kavramları arasındaki ilişki eşitlik ilişkisidir. Bu husus şu şekilde ifade edilebilir: Her canlı duyarlıdır; her duyarlı olan canlıdır. Her konuşan güler; her gülen konuşandır. İkincisi aykırılıktır (mübâyenet); eğer iki kavramdan her biri ötekinin hiçbir fertini kapsamına almıyorsa bu iki kavram arasında aykırılık var demektir. İnsan-melek, kuş-balık kavramları gibi. Bunun önerme şeklindeki ifadesi şöyledir: Hiçbir insan melek değildir, hiçbir kuş balık değildir. Üçüncüsü tam girişimciliktir (umum ve husus mutlak); iki kavramdan sadece biri ötekinin bütün fertlerini kapsamına alıyorsa bunlar arasında tam girişimcilik vardır. Meselâ insan-canlı, balık-yüzen kavramları arasında bu türden bir ilişki vardır. Buna göre her insan canlıdır, fakat her canlı insan değildir. Her balık yüzer, fakat her yüzen balık değildir. Dördüncüsü eksik girişimciliktir (umum ve husus min vech); eğer iki kavramdan her biri ötekinin bazı fertlerini kapsamına alıyorsa aralarında eksik girişimcilik var demektir. Memeli-balık, Hintli-müslüman kavram çiftleri arasındaki ilişki böyledir. Buna göre bazı memeliler balıktır, bazı balıklar memelidir. Bazı Hintliler müslümandır, bazı müslümanlar Hintli'dir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), I, 1685-1691; Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf* (nşr. Muhsin Mehdî), Beyrut 1970, s. 83; İbn Sînâ, *eş-Şifâ' el-Mantık* (2), s. 145-146; Gazzâlî, *Mi'yârü'l-ʿilm* (nşr. Süleyman Dünyâ), Kahire 1960 → Beyrut, ts. (Dârü'l-Endelüs), s. 62-63; Şafak Ural, *Temel Mantık*, İstanbul 1985, s. 19-21; Ferid Cebr v.dğr., *Mevsû'atü muştalahâti ʿilmi'l-mantık ʿinde'l-ʿArab*, Beyrut 1996, s. 1059-1061; İbrahim Emiroğlu, *Ana Konularıyla Klasik Mantık*, Bursa 1999, s. 77-79.

MAHMUT KAYA

NİSYAN

(النسيان)

Bazı dinî hükümlere etkisi sebebiyle ehliyet ârzaları arasında incelenen unutmama anlamında terim.

Sözlükte "unutmak, ertelemek, bilerek veya bilmeden terketmek" anlamlarına gelen nisyân, kelimesi terim olarak sahip olunan bilginin ihtiyaç ânında akla gelmemesini ifade eder ve bu duruma bazı fikhî sonuçlar bağlanır. Fıkıh usulünde ehliyet kavramı "şer'î hitaba ehil ve muhatap olma" mânası esas alınarak incelendiği için hukukî açıdan ehliyeti daraltma veya ortadan kaldırma özelliği bulunmamakla birlikte ilgili kişiye nisbetle bazı hükümlerde değişiklik meydana getiren bir kısım haller "avârizü'l-ehliyye" kapsamında değerlendirilmiştir. Ehliyeti etkilesin veya etkilemesin bu durumlar kişinin iradesi dışında olursa "el-avârizü'l-semâviyye", insanın irade ve çabasıyla meydana gelirse "el-avârizü'l-müktesebe" adını alır. Semâvî nitelikteki avâriz arasında yer alan unutmama, ehliyeti daraltan veya ortadan kaldıran bir sebep olmayıp bazı dinî hükümlerde mazeret olarak kabul edilmesinden dolayı bu kapsamda ele alınmıştır.

Psikolojide en genel anlamıyla unutmama hâfızada bulunan bilgilere erişilememesini ifade eder ve bunun sebepleri, daha önce öğrenilmiş bilginin artık kayıtlı olmaması yahut kayıtlı olup da o an için çağrışım ilişkilerinin kurulamaması veya zayıf olması şeklinde iki noktada toplanır. Daha önce veya daha sonra öğrenilen malzemelerin araya girmesi ("ileriye etkili ketleme, geriye etkili ketleme") unutmamayı hızlandırabilen âmiller arasında sayılır ve araya giren malzeme miktarının artıp hatırlanacak malzemeye benzerlik taşımasının unutmama miktarını arttırdığı belirtilir. Psikolojide temel yaklaşıma bağlı olarak unutmama teorileri değişmektedir. Meselâ çağdaş biliş psikolojisinde unutmama hem duyu belleğinde sinirsel bir bozulmayla hem ki-